PRIMELE MENȚIUNI PRIVIND DEOSEBIRILE DIALECTALE ÎN CADRUL LIMBII ROMÂNE

NICOLAE SARAMANDU

Observațiile privind diferențele dialectale în cadrul limbii române au o tradiție de peste trei secole şi jumătate. Prima atestare în acest sens apare la 1648, în *Predoslovia către cetitori* la *Noul Testament de la Bălgrad*, semnată de mitropolitul Simion Ştefan. Preocupat de formarea limbii literare unice pentru toți românii, eruditul cărturar semnala faptul că „rumânii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip". Acestei situații i se dă o explicație de ordin extern: fiind răspândiți în mai multe „țări", românii „şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi"[1].

O altă mărturie, tot din prima jumătate a secolului al XVII-lea, o găsim în *Lexiconul heptaglot de la Oxford*, a cărui datare se fixează între 1605–1645 (1655)[2], unde se menționează, pentru prima dată, repartiția geografică a unor termeni în dacoromână, delimitându-se două mari arii: *moldavă* (m) şi *valahă* (v) [= munteană]: *ai* (m) – *ostroi* [= usturoi] (v), *curechi* (m) – *varză* (v), *țânut* (m) – *județ* (v)[3]. Menționăm faptul că în coloana românească a *Lexiconului* apar câteva cuvinte aromâneşti, între care *azboáir* vb. ʻzbor', (*mi*) *aştérgu* ʻ(mă) şterg', (*mi*) *arúp* ʻ(mă) rup', *arnisíre* ʻnegare, refuz', *mes* ʻlună (de zile)', studiate de Grigore Nandriş în *Elemente aromâne în Lexiconul heptaglot de la Oxford* (în „Noul album macedo-român", Freiburg I. Br., 1959, p. 243–264)[4]. Întemeindu-se pe asemenea atestări, Grigore Nandriş consideră că autorul coloanei româneşti din *Lexicon* ar fi un aromân din Bucovina, unde în perioada respectivă exista o colonie numeroasă de aromâni[5].

[1] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I (1508/1716), Bucureşti, 1903, p. 170.

[2] Cf. G. Mihăilă, *Cel mai vechi glosar cuprinzând cuvinte aromâneşti*, în SCL, LVIII, 2007, nr. 1, p. 139.

[3] Cf. Andrei Avram, *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, în SCL, XXX, 1979, nr. 6, p. 546–547.

[4] Aceste cinci cuvinte au fost reexaminate, fiind considerate „sigur româneşti" de G. Mihăilă, *op. cit*., p. 141–143.

[5] „În Moldova de sus (Bucovina) a existat la finea secolului al 16-lea şi prima jumătate a secolului al 17-lea o colonie numeroasă de albanezi (arnăuți) şi aromâni", Grigore Nandriş, *op. cit*., p. 245. Originea aromână a autorului coloanei româneşti din *Lexicon* a fost admisă de G. Mihăilă: „Dintr-un astfel de mediu va fi provenit şi autorul coloanei româneşti din *Lexicon*" (G. Mihăilă, *op. cit*., p. 143).

FD, XXXVI, Bucureşti, 2017, p. 234–236

BDD-A27555 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 20:39:10 UTC)

În prefaţa la o culegere de predici de propagandă calvină, *Sicriul de aur*, tipărită la Sebeş în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (1683), editorul, Ioan Zoba din Vinţ, menţionează că a folosit în text termeni din graiul local, semnalând, pentru câţiva dintre ei, corespondentul din alte regiuni: *în alian*, *hasnă*, *alduială* în graiul local, faţă de *împotrivă*, *folos*, *blagoslovenie* în alte graiuri[6].

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea datează primele menţiuni, datorate cronicarilor Miron Costin şi Constantin Cantacuzino Stolnicul (care afirmă că i-a cunoscut personal pe cuţovlahi, adică pe aromâni) privind comunitatea de origine şi de limbă a românilor din nordul şi din sudul Dunării[7].

La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir rezervă spaţii largi, în operele sale scrise în română sau în latină, consideraţiilor referitoare la limba română şi dialectele ei. Amintindu-l ca sursă de informare pe scriitorul bizantin Laonic Chalcocondil, Dimitrie Cantemir relevă originea comună a românilor nord- şi sud-dunăreni: „Cuţovlahii din ţara grecească [...] dintr-aceiaşi romani ai lui Traian să fie, nu numai limba şi graiul, ce şi a tuturor vremilor istorie mărturisesc” (Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, citat după Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1932, p. 46).

În ceea ce priveşte româna vorbită în nordul Dunării, învăţatul domn moldovean consideră că Transilvania şi Muntenia se aseamănă sub raport dialectal, opunându-se Moldovei. El menţionează câteva particularităţi fonetice şi lexicale prin care graiul din Moldova se deosebeşte de cel din Muntenia: *ģ*, *ḑ* (*giur*, *Dumnedzeu*) faţă de *j*, *z* (*jur*, *Dumnezeu*), formele moldoveneşti *acmu*, *acela*, faţă de cele munteneşti *acuma*, *ahăla*. De asemenea, Dimitrie Cantemir menţionează fenomenul palatizării labialelor, caracteristic graiului din Moldova şi prezent îndeosebi în rostirea femeilor: „Femeile moldovence au o pronunţare deosebită de a bărbaţilor, căci schimbă silabele *bi* şi *vi* în *ghi*, ca *bine* (bene) – *ghine*, *vie* (vinea) – *ghie*; *pi* în *chi*: *pizmă* (invidia) – *chizmă*; *piatră* (petra) – *chiatră*; *m* iniţial la litera *ng*, de unii greu de pronunţat, ca *mie* (mihi) – *nghie* etc.” (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de G. Pascu, ediţia a doua, Bucureşti, 1938).

Constatările de felul celor de mai sus se îmbogăţesc şi se aprofundează la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, când apar primele scrieri ştiinţifice consacrate limbii române şi dialectelor ei.

Dintre reprezentanţii Şcolii Ardelene, Samuil Micu (1745–1806) face referiri, cel dintâi, la situaţia dialectală din limba română, continuând preocupările în această direcţie ale înaintaşilor. În *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor* (1796), Samuil Micu, afirmând unitatea limbii române vorbite în nordul şi în sudul Dunării, relevă unele particularităţi ale vorbirii aromânilor, numiţi *ţinţari*, din cauză că rostesc *ţi* în loc de *ci*. Deosebirile care se constată în lexic se explică prin împrumuturile din limbi străine: cuvinte „slavoneşti” la românii din nordul Dunării, greceşti la cei din sudul Dunării.

[6] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *op. cit*., p. 273.

[7] Cf. Grigore Brâncuş, *Informaţii despre aromâni în cultura noastră veche*, în „Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani”, Bucureşti, Editura Universităţii, 2011, p. 141–143.

BDD-A27555 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 20:39:10 UTC)

Format în ideologia Şcolii Ardelene, învăţatul de origine aromână Gheorghe Constantin Roja (1786–1847) afirmă, la rândul său, unitatea lingvistică a românilor nord şi sud-dunăreni. În 1809, G. C. Roja publică la Buda, *Măestria ghivăsirii rommâneşti cu litere latineşti, care sânt literele românilor ceale vechi*, în care se pronunţă pentru o limbă literară comună şi o scriere comună, cu alfabet latin, pentru românii din nordul şi din sudul Dunării. În prefaţa lucrării, intitulată *Cuvânt către români*, după ce vorbeşte de faptul că limbile nu sunt unitare, în cadrul lor formându-se dialecte, Roja precizează că româna „în doao dialecte, adecă în cea dincoace de Dunăre şi cea din colo de Dunăre se împarte, aceasta cu greceşti, ceaia cu schiavoneşti cuvinte [...] e amestecată” (p. 6). În continuare, Roja ni se relevă ca un veritabil precursor al dialectologiei româneşti: „ci şi aceste îmbe dialecte [...] ale sale iarăşi desbinate dialecte au, precum e dialectu[l] voscopolitan, grabovean, gremostean, gopistan, meţovitean sau epirotean, moldovean, transilvănean, bănăţean, cel din Ungaria pre lângă Criş şi altele” (*ibidem*). În textul grecesc al prefeţei apar în plus, dialectul „muntean sau din Valahia” (p. 7) pentru româna din nordul Dunării, dialectul moloviştean pentru româna din sudul Dunării. Semnalăm faptul că Roja foloseşte pentru prima oară termenul *dialect* şi că a identificat, pentru dacoromână, patru din cele cinci subdialecte recunoscute în prezent: *moldovean*, *muntean*, *bănăţean*, *crişean*. Revelatoare este şi menţionarea, pentru prima dată în istoria disciplinei noastre, a graiurilor dialectului aromân.

Consideraţii ample privind diferenţele dialectale din cadrul limbii române întâlnim la Petru Maior în *Disertaţiune pentru începutul limbei româneşti*, inclusă în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (Buda, 1812). Autorul subliniază caracterul unitar al limbii române din nordul Dunării, ai cărei vorbitori se înţeleg între ei chiar dacă există unele diferenţe, îndeosebi de ordin fonetic: „Măcar că limba românilor e împărţită în mai multe dialecte, a căror osebire mai vârtos stă în pronunţia sau răspunderea unor slove, totuşi românii cei dincoace de Dunăre toţi se înţeleg laolaltă”. Unitară este, în ciuda diferenţelor dialectale, şi româna vorbită în sudul Dunării: „Asemenea se întâmplă şi între românii cei dincolo de Dunăre, că şi între ei sânt mai multe dialecte, măcar că ei întru pronunţia toţi sânt uniţi”. Petru Maior consideră, la fel ca Samuil Micu, că dificultăţile de înţelegere între românii din nordul Dunării şi cei din sudul Dunării sunt determinate de „mulţimea cuvintelor celor greceşti cu care e acoperit [dialectul românilor celor dincolo de Dunăre]”. În introducerea scrisă în limba latină la *Lexiconul de la Buda* (1825) vorbeşte de aromâni, pe care-i numeşte *Valachi Daciae Aurelionae*, alături de dacoromâni, numiţi *Valachi veteris Daciae*, relevând câteva particularităţi din vorbirea celor dintâi: păstrarea diftongului *ea* (*feata*), *u* final plenison, fonetismele *tse*, *tsi*, *dze*, *dzi* pentru *ce*, *ci*, *ge*, gi etc.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

BDD-A27555 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 20:39:10 UTC)